

Met de luiken gesloten

A.P. de Boer, gereformeerd-vrijgemaakten en de jaren zestig

Allard Amelink

3146707

Bachelorscriptie geschiedenis

Mei & juni 2009

Inhoudsopgave

1.	Inleiding	3
2.	De Enige Ware Kerk	7
3.	Vanzelfsprekend vrijgemaakt	10
4.	Wrijving en twijfel	15
5.	Verbrede horizon	20
6.	Het afbrokkelende eiland	22
7.	Literatuurlijst	26

1. Inleiding

Het verhaal van de jaren zestig in Nederland lijkt bekend. In een zeer korte periode vond een stormvloed aan veranderingen plaats die een duidelijke schisma vormt in de geschiedenis van de twintigste eeuw. Het Nederland van voor de jaren zestig en het Nederland van daarna schelen fundamenteel van elkaar, op een manier die voor iemand die deze periode niet heeft meegemaakt onvoorstelbaar is. Traditionele verhoudingen, sociale en seksuele normen en waarden en religieuze en politieke vanzelfsprekendheden veranderden en verdwenen. In een decennium tijd veranderde Nederland van een behoudend en traditioneel land in een moderne en vooruitstrevende natie.¹

Nederland was tot de jaren zestig, ondanks de voortschrijdende modernisering, een land met een uiterst conservatieve mentaliteit.² Het land werd gekenmerkt door de verzuiling, die haar hoogtepunt beleefde in het interbellum. De Nederlandse bevolking was verdeeld in vier sociale groepen – de katholieke, protestant-christelijk, socialistisch en de algemene of liberale zuil – die elk een aparte wereld vormde met haar eigen organisaties. Zo ging een in de katholieke zuil geboren jongen naar de katholieke school, zat hij op de katholieke voetbalvereniging, trouwde hij met een katholieke vrouw, in de katholieke kerk, werd hij lid van de katholieke vakbond, stemde hij op de katholieke politieke partij, las hij de katholieke krant en werd hij uiteindelijk begraven door de katholieke begrafenisondernemer, op de katholieke begraafplaats.³ Hierdoor kwamen leden van de verschillende zuilen niet tot nauwelijks met elkaar in contact en leefden zij zo in gescheiden werelden. Zij hadden verschillende visies op het verleden en verschillende dromen voor de toekomst. Echter, omdat geen van de zuilen een meerderheid vormde, moest er op bestuurlijk niveau toch samengewerkt worden door de elites van de zuilen. Dit lukte, met het oog op de grote diversiteit van de zuilen, wonderlijk goed, omdat over het algemeen werd ingezien dat dit de enige

¹ H. Righart, *De eindeloze jaren zestig. Geschiedenis van een generatieconflict* (Amsterdam 2005) 32.

² P. de Rooy, *Republiek van rivaliteiten. Nederland sinds 1813* (Amsterdam 2005) 175.

³ R. Aerts, *Land van kleine gebaren. Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990* (Nijmegen 2007) 199; R. Hague en M. Harrop, *Comparative Government and Politics* (Hampshire 2007) 115.

mogelijkheid was tot een werkbare situatie.⁴ Maar dit had geen uitwerkingen op de rest van de bevolking. Uit angst haar verworven positie te verliezen, werden de zuilen angstvallig bijeengehouden, ondanks de soms grote interne verdeeldheid.⁵ Dit systeem leverde een samenleving op die sociaal en politiek vrijwel onbewegelijk was.

De Tweede Wereldoorlog maakte een einde aan de neutraliteitspolitiek die Nederland al sinds de negentiende eeuw voerde. Onder het merendeel van de politieke elites leefde het idee dat deze gebeurtenis dan ook een omslagpunt zou zijn in de vaderlandse geschiedenis. Al in het interbellum heerste er onvrede over het status quo en nu dit oude systeem met de opkomst van het fascisme gefaald leek te hebben, was de tijd rijp voor een nieuwe orde.⁶ Dit vuur werd verder aangewakkerd door de internering van een groot aantal vooraanstaande Nederlanders in Sint-Michielsgestel. Daar voerden de Nederlandse politieke elites vele gesprekken over de toekomst van Nederland.⁷ Het oude verzuilde systeem moest doorbroken worden om zo een betere samenleving te kunnen opbouwen. De meeste politiek leiders sloten zich aan bij deze ideeën, al bleef vooral de Anti-Revolutionaire Partij sterk tegen. Een van de ideeën van de vernieuwers was dat de antithese, de tegenstelling tussen christenen en niet-christenen, zou verdwijnen uit de politiek.⁸ De ARP wilde echter niet toestaan 'dat men ons door de nationale eenheidsmolen zou malen'.⁹

Echt succes leek de Doorbraakpoging niet te hebben gehad, omdat kort na de oorlog de zuilen weer in tact waren. De vernieuwers weten dit met name aan de halve bevrijding van 1944, waardoor het katholieke zuiden al veel vroeger kon beginnen met de wederopbouw van zijn zuil. Een andere reden voor de geringe veranderingen na de oorlog kan zijn, wat Utrechtse hoogleraar geschiedenis Pieter Geyl noemde, 'de kracht van het oude'.¹⁰ Het doel in de naoorlogse jaren was de wederopbouw van Nederland en om die te doen slagen werd teruggeslagen oude waarden als soberheid, strikte seksuele moraal en hoge mate van kerkelijkheid die

⁴ Ibidem, 115-116.

⁵ De Rooy, *Republiek van rivaliteiten*, 176-177.

⁶ Aerts, *Land van kleine gebaren*, 201; De Rooy, *Republiek van rivaliteiten*, 204.

⁷ Aerts, *Land van kleine gebaren*, 239.

⁸ M. te Velde en H. Werkman, *Vrijgemaakte vreemdelingen. Visies uit de vroege jaren van het gereformeerd-vrijgemaakte leven (1944-1960) op kerk, staat, maatschappij, cultuur, gezin* (Barneveld 2007) 16.

⁹ Aerts, *Land van kleine gebaren*, 237.

¹⁰ De Rooy, *Republiek van rivaliteiten*, 207; Aerts, *Land van kleine gebaren*, 256.

de periode voor de Tweede Wereldoorlog hadden getypeerd.¹¹ Maar toch is er ook een succesvollere kant van de Doorbraakpoging te noemen. De oprichting van de Partij van de Arbeid in 1946, een samenvoeging van de SDAP en enkele vooruitstrevende liberalen en christenen, had als doel een brede progressieve volkspartij te vormen. Ook andere partijen voerden wat vernieuwingen door om zo gestalte te geven aan een nieuwe tijdgeest.¹²

Hoewel de verzuiling na de Tweede Wereldoorlog aanvankelijk in volle glorie hersteld leek, bleek ze toch aan slijtage onderhevig. Door een verwatering van de ideologische bases werden de zuilen van binnenuit verzwakt. Door de komst van de massamedia kwamen Nederlanders van verschillende zuilen met elkaar in contact. Maar het was bovenal de opkomst van een jeugdcultuur die bijdroeg aan de grote hoeveelheid veranderingen in de Nederlandse samenleving. De jeugd had meer te besteden, meer vrije tijd en werd steeds mobieler door de opkomst van de bromfiets. Haar zoektocht naar meer persoonlijke authenticiteit zorgde voor een verandering in het denken over seksualiteit, religie, politiek en sociale verhoudingen. In de loop van de jaren zestig begon deze tendens steeds verder door te zetten en volgden de veranderingen elkaar steeds sneller op.¹³ Door het gedogen van drugs en abortus werd Amsterdam tot een van plaatsen waar de nieuwe cultuur kon bloeien. Nederland was in korte tijd van een uiterst conservatieve, sobere en christelijke natie geworden tot een vooruitstrevend, liberaal en seculier land – een *permissive society*.¹⁴

Dit lijkt het verhaal te zijn van de jaren zestig in Nederland. Een conservatief land dat plotseling haar verleden geheel achter zich laat en een volslagen andere koers gaat varen. Dit beeld is echter niet van toepassing op de gehele Nederlandse bevolking. Er zijn juist ook voorbeelden van groepen in de samenleving waar nauwelijks iets te merken was van enige modernisering. De vrijgemaakte-gereformeerden zijn een voorbeeld van een bolwerk dat in de jaren zestig vrijwel geen last leek te hebben van erosie. Waar de andere zuilen na de oorlog

¹¹ Righart, *De eindeloze jaren zestig*, 44.

¹² De Rooy, *Republiek van rivaliteiten*, 207-208.

¹³ Aerts, 288 en 295-297; De Rooy, 238.

¹⁴ Righart, *De eindeloze jaren zestig*, 45.

afbrokkelden, bouwden de vrijgemaakten vanaf 1944 hun zuil juist op, door middel van vrijgemaakte kerken, scholen en verenigingen, een vrijgemaakte politieke partij en een vrijgemaakt dagblad.

Ad de Boer (1946) groeide op in zo'n gereformeerd-vrijgemaakt gezin. Elke zondag werd twee maal de vrijgemaakte kerkdienst bezocht, De Boer ging wekelijks naar catechisatie en naar de vrijgemaakte jeugdvereniging, en later ging hij ook naar een vrijgemaakte middelbare school. "De vrijgemaakten leefden heel erg in hun eigen kerk en hun eigen wereld met de luiken naar buiten in hoge mate dicht."¹⁵

De Boer ging in de jaren zestig studeren in Amsterdam en werd daar lid van de vrijgemaakte studentenvereniging VGSA. De stad was het toneel van gebeurtenissen die een grote invloed hadden op de samenleving. Wat voor invloed hadden deze ontwikkelingen op het leven van De Boer en op zijn beeld van de vrijgemaakte wereld? In hoeverre veranderde deze nieuwe minizuil door de jaren zestig? Hoe verhiel zij zich tot de veranderende buitenwereld? Was de vrijgemaakt-gereformeerde zuil inderdaad een stevig bolwerk of werd ook zij beïnvloed door de veranderingen van de jaren zestig?

Aan de hand van het leven van Ad de Boer zal dit werk antwoorden geven op deze vragen. De jaren zestig zullen centraal staan, maar ook de periode ervoor - vanaf de vrijmaking in 1944 - en de periode erna - met de opkomst van de Evangelische Omroep - zullen belicht worden.

¹⁵ Interview met dhr. A.P. de Boer door Allard Amelink, 28 mei 2009 te Nijkerk.

2. De Enige Ware Kerk

De Gereformeerd-vrijgemaakte Kerk ontstond in 1944 als afsplitsing van de Gereformeerde Kerk in Nederland. Centrale persoon in deze gebeurtenis was professor Klaas Schilder, hoogleraar theologie in Kampen.¹⁶ Al in de jaren twintig en dertig had hij zijn ongenoegens laten blijken over de situatie in de gereformeerde kerken, die hij gezapigheid verweet. Daarnaast vond hij dat de raden van lokale kerken meer directe invloed zouden moeten hebben op de beslissingen van de landelijke synode.¹⁷ In zijn blad *De Reformatie* trok hij fel van leer tegen alles wat hij verkeerd vond: van heersende theologische opvattingen tot nationaal-socialisme. Dit leverde hem grote populariteit op onder met name jongeren. Zijn leidende rol in het verzet tijdens de bezetting verstevigde zijn positie.¹⁸

In de Gereformeerde Kerk was zo in de loop der tijd een tweedeling ontstaan tussen de volgelingen van Schilder en de rest van de gereformeerden. Een punt waarop zij verschilden had betrekking op de vraag in welke mate de gereformeerde leer toegepast moest worden in het hele leven. In lijn met vele anderen, meende Schilder dat na de oprichting van de Gereformeerde kerken in de negentiende eeuw het proces nog niet afgerond was en het leven steeds verder doordrongen moest worden van de gereformeerde geloofstraditie. Er was een *doorgaande reformatie* nodig, in navolging van de nadere reformatie in de zeventiende eeuw. Dit botste met de ideeën van een groep gereformeerden die hier minder waarde aan hechtte.¹⁹

Uiteindelijk kwam deze verdeeldheid tot een climax in 1944 in een theologisch strijd over de veronderstelde wedergeboorte. Dit principe was door Abraham Kuyper gebruikt om de kinderdoop en de pre-destinatieleer te laten rijmen. Enerzijds bestond het dogma dat God sommige mensen wel had uitverkoren om christen te worden en andere niet; anderzijds werden wel alle kinderen van

¹⁶ A. Amelink, *De Gereformeerden* (Amsterdam 2001) 147.

¹⁷ J. de Bruijn en G. Harinck (red) *Geen duimbreed! Faceten van het leven en werk van Prof. dr. K. Schilder* (Amsterdam 1990) 26-27; Th.J.S. van Staalduine, *Om de lijn der Afscheiding. Prof. dr. G.M. den Hartogh en de Vrijmaking van 144* (Heerenveen 2004) 185-186.

¹⁸ Amelink, *De Gereformeerden*, 147-149.

¹⁹ D. Deddens en M. te Velde (red.), *Vrijmaking - Wederkeer. Vijftig jaar Vrijmaking in beeld gebracht* (Barneveld 1994), 117-128.

gereformeerde gezinnen gedoopt, zonder dat met zekerheid vastgesteld was of ze uitverkoren waren. Kuyper stelde dat men beter kon ‘veronderstellen tot het tegendeel blijkt’, oftewel, voor de zekerheid dopen en dan maar zien hoe een kind zich ontwikkelt. De veronderstelde wedergeboorte was door de synode van de gereformeerde kerken goedgekeurd, maar zij had ruimte gelaten voor andere zienswijzen. Schilder keek op een andere wijze aan tegen deze kwestie, wat geen problemen opleverde, totdat de synode in 1936 besloot om een eenduidige lijn te gaan trekken met betrekking tot dit dogma. Uiteindelijk werd in 1942 de leer van de veronderstelde wedergeboorte bindend verklaard door een synode en tot officieel kerkelijk dogma verheven.²⁰ Schilder was in die tijd ondergedoken en meende dat de synode niet wettig was. Zo kwamen de twee partijen in de jaren erna steeds verder uit elkaar te staan. Op 11 augustus 1944 kwam Schilder uit zijn onderduikadres te voorschijn en sprak de ‘Acte van Vrijmaking of Wederkeer’ uit: de kerkscheuring was een feit.²¹ De scheidslijn tussen zij die meegingen met de Vrijmaking en die trouw bleven aan de synode liep dwars door kerken en soms door families en gezinnen heen. Schilder werd ontslagen als hoogleraar in Kampen en afgezet als predikant.²²

In korte tijd werden er allerlei gereformeerd-vrijgemaakte instituties opgericht, zoals het Gereformeerd Gezinsblad, nu het Nederlands Dagblad, het Gereformeerd Politiek Verbond (GPV), het Gereformeerd Maatschappelijk Verbond, gereformeerde scholen, studentenverenigingen en sportverenigingen en de Gereformeerde Reisvereniging.²³ De vrijgemaakten waren fel gekant tegen de Doorbraakgedachte, omdat dit een verwatering van de juiste principes was.²⁴ Dit vond plaats vanuit de overtuiging dat de gereformeerd-vrijgemaakte kerk de Enige Ware Kerk was, zoals beschreven in de Nederlandse Geloofsbelijdenis:

De merktekenen, om de ware Kerk te kennen, zijn deze: zo de Kerk de reine predikatie des Evangelies oefent; indien zij gebruikt de reine bediening der Sacramenten, gelijk ze Christus ingesteld heeft; zo de kerkelijke tucht gebruikt wordt, om de zonde te straffen. Kortelijk, zo men zich aanstelt naar het zuivere Woord Gods, verwerpende alle dingen die

²⁰ Van Staalduine, *Om de lijn der Afscheiding*, 240.

²¹ Amelink, *De Gereformeerden*, 152-154; N. Scheeps, *Interviews over 25 jaar Vrijmaking* (Kampen 1970) 37.

²² Te Velde, *Vrijgemaakte vreemdelingen*, 21.

²³ Deddens, *Vrijmaking - Wederkeer*, 117-128.

²⁴ Te Velde, *Vrijgemaakte vreemdelingen*, 21-33.

daartegen zijn, houdende Jezus Christus voor het enige Hoofd. Hierdoor kan men zekerlijk de ware Kerk kennen, en het komt niemand toe, zich daarvan te scheiden.²⁵

De leer van de Ware Kerk was geen arrogantie. “Het was niet zozeer op de borstklopperig van ‘wij zijn het’,” aldus De Boer, “maar het was meer ‘als we om ons heen kijken kunnen we dat van die anderen niet zeggen, dus wij zijn de enige.’ En dus moest je je daar ook aan onttrekken, moest je daar ver vandaan blijven. (...) Het was voor mij evident: er was maar één Ware kerk en dat was de vrijgemaakte.”²⁶

²⁵ Nederlandse Geloofsbelijdenis, *Artikel 29. Van het onderscheid en de merktekenen der ware en valse kerk*, <http://www.hersteldhervormdekerk.nl/vast/nhg.htm#29>.

²⁶ Interview met dhr. A.P. de Boer door Allard Amelink, 28 mei 2009 te Nijkerk.

3. Vanzelfsprekend vrijgemaakt

A.P. (Ad) de Boer werd in 6 november 1946 geboren in Den Haag als oudste kind van een gezin van zeven kinderen. Zijn vader was eerst leraar op de lagere school en later leraar Frans op het voortgezet onderwijs en wisselde in de loop van zijn carrière meerdere malen van school. Daardoor woonde De Boer in Vlaardingen en Rotterdam, maar het grootste deel van zijn jeugd in Alphen aan den Rijn. Zijn ouders waren christen en dat stond centraal: “Het stempelde hun leven en de keuzes die ze maakten. Dat stempelde ook de opvoeding, wat ertoe leidde dat er heldere normen waren over wat je wel en niet deed en mocht.”²⁷ De Boer heeft het echter nooit als wettisch ervaren. “Het was trouw zijn in je leven met God, dat is wat hen karakteriseerde.”²⁸ Ook de keuze voor de vrijgemaakte kerk was een keuze waarin ze trouw wilden zijn aan God.

Omdat er in Alphen aan de Rijn geen vrijgemaakt-gereformeerde school was ging De Boer naar de algemeen christelijke school en zodoende waren zijn meeste vriendjes hervormd of synodaal-gereformeerd. Ook in de familie kwamen verschillende protestante stromingen voor en dus bestond niet heel de wereld van De Boer uit vrijgemaakten. Van huis uit is het exclusivistische van de vrijgemaakte kerk dan ook nooit erin gehamerd. De Boer herinnert zich hoe hij, toen hij een jaar of acht was, besepte dat het gezin katholieke buren had (“Toen noemden wij dat nog rooms”²⁹) en hoe hij elke avond voor het slapengaan door de dunne muur tussen beide huizen zijn buurjongetje een weesgegroetje hoorde opzeggen. “Dat stond voor mij voor Mariaverering, godslastering bijna.”³⁰ Toen De Boer op een dag tegen zijn buurjongetje zei dat hij daarvoor naar de hel zou gaan, was zijn moeder woedend. “Allereerst kwam mij het niet toe zoiets te zeggen en ten tweede ging alleen God hierover.”³¹

Tegelijkertijd was er ook een grote mate van rechtlijnigheid. Niet-vrijgemaakte vriendjes van school waren welkom om mee te gaan naar de kerk, maar het was uitgesloten dat De Boer met hen meeging. Hij mocht in de zesde klas van de lagere

²⁷ Interview met dhr. A.P. de Boer door Allard Amelink, 28 mei 2009 te Nijkerk.

²⁸ Ibidem.

²⁹ Ibidem.

³⁰ Ibidem.

³¹ Ibidem.

school zelfs niet mee op schoolkamp, omdat dat zou plaatshebben in Lunteren, waar hij niet naar De Kerk zou kunnen gaan. “Het behoefde geen uitleg wat daar mee bedoeld werd”.³² Pas toen een leraar aanbood De Boer en een eveneens vrijgemaakte klasgenote naar 's morgens naar Doorn en 's middags naar Veenendaal te brengen voor een vrijgemaakte kerkdienst, gaven zijn ouders toestemming.

De Boer denkt dat deze relatief open houding voortkwam uit het milde karakter van zijn ouders. “Als je als persoon een die-hard bent en je zit in een wereld die toch vrij zwart-wit denkt dan versterkt dat elkaar. Bij mijn ouders nuanceerde dat juist wat. Ik heb het zelf ook nooit als fanatiek beleefd.”³³

Qua opvoeding verschilde de jeugd van De Boer niet aanzienlijk van die van andere christelijke kinderen. “Er waren bijvoorbeeld wel duidelijke regels over wat en niet mocht op zondag. Wellicht dat andere kinderen daarin net iets vrijer waren, maar veel scheelde het niet.”³⁴ Op de radio werd primair naar de NCRV geluisterd, maar met de komst van de televisie, toen De Boer al op kamers woonde, werden ook programma's van andere omroepen gevolgd. “Maar als mijn vader en moeder een keer hadden meegemaakt dat er gevloekt werd of dat het iets te bloot was, dan kwam het niet meer op. Het maakte dan niet uit welke omroep het was.”³⁵

Bij zijn ouders viel het zwart-witdenken mee, maar in de kerk proefde je het thema van de Ware Kerk wel, al stond het niet centraal in de prediking. Op catechisatie kregen de jongeren wel een duidelijk overzicht aangeleerd van de kerkgeschiedenis, waarin de hoofdtak de lijn vanaf de eerste christenen via Luther en Calvijn tot aan Schilder was - de Ware Kerk - met daarnaast allerlei afsplitsingen. Duidelijk werd gemaakt wat wel en niet goed was. De Vergadering der Gelovigen (“later trouwe EO-leden”³⁶) werd in een adem genoemd met andere sekten als de Jehova's getuigen en rozekruizers. “Ik heb later nog wel een inleiding gevonden van mijzelf voor de Jeugdvereniging over de ware en valse kerk en er was maar één Ware Kerk en dat was de vrijgemaakte.

³² Interview met dhr. A.P. de Boer door Allard Amelink, 28 mei 2009 te Nijkerk.

³³ Ibidem.

³⁴ Ibidem.

³⁵ Ibidem.

³⁶ Ibidem.

Er was een grote mate van apocalyptisch denken. De antichrist ging rond over de aarde en had de Hervormde en Gereformeerde Kerk al in zijn macht.³⁷ De teksten uit de brief van Paulus aan Timotheus leken uit te gaan komen:

Luister niet naar zinloos en leeg gezwets, want het voert steeds verder van God weg. Wat dwaalleraren vertellen, woekert voort als een gezwel.

Dit had al plaatsgevonden door alle kerken die van de juiste leer waren afgestapt. Met de Vrijmaking was er nog slechts één Kerk die niet bestond uit dwaalleraren. Mensen die zich slechts half inzetten voor de Kerk waren daarmee gevaarlijk en moesten gemeden worden. In de loop van de jaren sinds de oorlog, en met name in de jaren zestig, leek ook het vervolg van Paulus' brief uit te komen:

Weet dat de laatste dagen zwaar zullen zijn. De mensen zullen egoïstisch zijn, geldzuchtig, zelfingenomen en arrogant. Ze zullen God lasteren, geen ontzag tonen voor hun ouders, ondankbaar zijn en niets heilig achten. Ze zullen harteloos zijn, onverzoenlijk, lasterziek, onbeheerst en wreed. Ze zullen het goede haten en onbetrouwbaar, roekeloos en verblind zijn. Het genot zullen ze meer liefhebben dan God, ze zullen de schijn van vroomheid ophouden, maar de kracht ervan miskennen. Keer je af van zulke mensen. Sommigen van hen dringen zich op aan hele families en krijgen dan vrouwen in hun macht die met zonde beladen zijn en door allerlei begeerten worden gedreven, die almaar willen leren maar nooit in staat zullen zijn de waarheid te kennen. Zoals Jannes en Jambres zich tegen Mozes hebben verzet, zo verzetten deze dwaalleraren zich tegen de waarheid. Het zijn mensen met een zieke geest en een onbetrouwbaar geloof.³⁸

Met de Tweede Wereldoorlog, de atoombommen op Hiroshima en Nagasaki, de kernwapenwedloop en de secularisatie, ontkerkelijking en de veranderende moraal, was het zaak voor de 'laatsten der heiligen'³⁹ zich te verenigen en te beschermen tegen de aanvallen van de antichrist. "Wij leven in de laatste jaren

³⁷ Te Velde, *Vrijgemaakte vreemdelingen*, 161-162

³⁸ 2 Timotheus 3:1-8

³⁹ Openbaringen 17:6

van de wereldgeschiedenis”, aldus ds. F.A. den Boeft, enkele jaren voorzitter van het GPV.⁴⁰

Het exclusieve leven in de vrijgemaakte wereld kwam dus, in ieder geval bij het grootste gedeelte van de leden, voort uit een oprechte overtuiging dat alleen de vrijgemaakte kerk het bij het rechte einde had. Eind de jaren vijftig werd het Gereformeerd Lyceum te Rotterdam, de huidige Gereformeerde Scholengemeenschap Randstad (GSR) opgericht, een vrijgemaakte school. De vader van De Boer vertrok in 1957 vanuit zijn stabiele basis als leraar Frans in Alphen naar deze school om als plaatsvervangend rector en leraar Frans, wiskunde en Nederlands aan de slag te gaan. De eerste jaren was er nog geen overheidssubsidie voor deze school en dus was de financiële situatie van de school lange tijd onzeker. Elke maand was het weer de vraag of het salaris uitbetaald zou worden. “Ik heb mij veel later pas gerealiseerd dat dat voor mijn ouders samen echt een geloofskeuze is geweest.”⁴¹ De Boer zelf ging alleen de laatste twee jaar van de middelbare school naar het Gereformeerd Lyceum. Echt een verandering betekende dat niet voor hem: “Er waren goede kameraden, maar ook etters. Daarin zat voor mij niet heel veel verschil met de school waar ik vandaan kwam. Alleen met dat verschil dat iedereen vrijgemaakt was.”⁴²

Met 91.000 vrijgemaakten tegenover 670.000 synodalen in 1950, was de vrijgemaakt-gereformeerde kerk vrij klein.⁴³ In sommige plaatsen waar de meerderheid zich vrijmaakte ging het kerkgebouw met die groep mee en moesten de synodaal-gereformeerden een ander onderkomen vinden. Maar in De Boers woonplaats Alphen aan de Rijn vormden de vrijgemaakten de minderheid - het was een kleine gemeente van ongeveer honderd mensen - zonder eigen kerkgebouw. Ze vergaderden in een zaaltje en later een tijd lang in een café. “De hervormde en de gereformeerde kerk waren groot, dus ik had altijd een soort minderwaardigheidsgevoel. Dus ik had wel eens een gevoel van: tellen wij wel echt mee?”⁴⁴

⁴⁰ Te Velde, *Vrijgemaakte vreemdelingen*, 24.

⁴¹ Interview met dhr. A.P. de Boer door Allard Amelink, 28 mei 2009 te Nijkerk.

⁴² Ibidem.

⁴³ Amelink, *De Gereformeerden*, 201.

⁴⁴ Interview met dhr. A.P. de Boer door Allard Amelink, 28 mei 2009 te Nijkerk.

Hij herinnert zich nog goed de serie de Bezetting van dr. Lou de Jong. Deze documentaire reeks over de Tweede Wereldoorlog werd in de jaren zestig uitgezonden op de Nederlandse televisie. Bij De Boer thuis hadden ze in die tijd nog geen televisie, maar hij keek de serie bij burens. Een aflevering ging specifiek over het verzet, waarin leider van de Vrijmaking Klaas Schilder een zeer prominente rol innam, omdat hij al in een vroeg stadium het nationaal-socialisme bekritiseerde. “Na afloop van die aflevering ben ik naar huis gelopen en ik was trots en blij, want ik zei tegen mijn vader of moeder: We waren op televisie en we waren goed.”⁴⁵

In de politiek was het Gereformeerd Politiek Verbond (GPV) de partij voor de vrijgemaakten. Jarenlang stemden De Boers ouders op de partij en “dat was jarenlang stemmen zonder dat daar een zetel uit kwam”.⁴⁶ Bij de verkiezingen van 1959 haalde de partij zo het leek haar eerste zetel. Bij hertelling bleek het GPV toch enkele honderden stemmen te kort te komen.⁴⁷ “Toen het in 1963 uiteindelijk wel lukte was de sfeer euforisch.”⁴⁸

De geschiedenis van de Boerenoorlogen in Zuid-Afrika sprak ook zeer tot de verbeelding. De boeken van Louwrens Penning werden door De Boer verslonden. “Zuid-Afrika, de boeren daar, daar identificeerde je je volledig mee. (...) Dat waren onze bloedverwanten. Ze kwamen oorspronkelijk allemaal uit Nederland, ze waren gereformeerd. (...) Pas veel later ging er een licht aan over wat dat voor de zwarten in Zuid-Afrika betekende. (...) Het paste goed in die tijd dat je daar geen vragen over stelde. Je wist niet beter.”⁴⁹

Het wij-gevoel leidde nauwelijks tot een evangelisatiedrang. “Een zin uit psalm 122 in de Oude Berijming werd wel eens aangehaald: ‘kom, ga met ons en doe als wij’, maar meer dan af en toe een brief vanuit de synode naar een andere kerk was dat niet.”⁵⁰ Wel of niet vrijgemaakt was simpelweg een gegeven.

Er kan eigenlijk nauwelijks gesproken worden van een vrijgemaakte zuil. Er was in de beleving van de vrijgemaakten niet een krachtenspel van verschillende groepen,

⁴⁵ Interview met dhr. A.P. de Boer door Allard Amelink, 28 mei 2009 te Nijkerk.

⁴⁶ Ibidem.

⁴⁷ <http://www.parlement.com/9291000/modulesf/g3jfc1fb>

⁴⁸ Interview met dhr. A.P. de Boer door Allard Amelink, 28 mei 2009 te Nijkerk.

⁴⁹ Ibidem.

⁵⁰ Ibidem.

“er was vooral een ongelofelijk sterk wij-gevoel. De twijfel ‘hoe kan het zijn dat 99,9% van de kerkbevolking het fout heeft en wij goed’, die vraag is nooit zo bij mij binnengekomen”.⁵¹ De vrijgemaakten leefden op hun eigen eilandje en dat was in De Boers jeugd volkomen vanzelfsprekend. “De gedachte alleen al dat mensen er anders over denken, dat vond ik echt bizar.”⁵²

⁵¹ Interview met dhr. A.P. de Boer door Allard Amelink, 28 mei 2009 te Nijkerk.

⁵² Ibidem.

4. Wrijving en twijfel

In de jeugd van Ad de Boer leek de vrijgemaakte kerk een hechte, homogene groep gelovigen. Thuis werd *het Gereformeerd Gezinsblad* gelezen en het blad *De Reformatie* en beide lieten enkel het geluid van de hoofdstroom overtuigde vrijgemaakten horen. “Pas na mijn middelbare schooltijd heb ik een beeld gekregen van wat er allemaal in de vrijgemaakte kerk - ondergronds en ook bovengronds - aan spanningen was.”⁵³

De spanningen bestonden tussen de harde en zachte vrijgemaakten. De laatste groep had eigenlijk nooit willen aansturen op een radicale breuk met de gereformeerde kerk en hoopte op verzoening met de kerk waar zij uit waren gestapt. Degenen die de harde lijn wilden aanhouden waren hier fel tegen. Officieel werden er nauwelijks toenaderingspogingen gedaan; de ruzies en het leed die de scheuring voort had gebracht hadden een grote kloof veroorzaakt. Slechts enkele individuele predikanten en gemeenteleden zochten toenadering tot de gereformeerde kerken.⁵⁴ Sommige kerken of gemeenteleden keerden terug naar de synodalen of christelijk-gereformeerden.⁵⁵

Door de snelle opbouw van een systeem van eigen vrijgemaakte instituties werd de mogelijkheid tot hereniging steeds kleiner. Daardoor kon men opmaken uit de mate waarin iemand deelnam aan vrijgemaakte instituten, waar diegene religieus en politiek gezien zich bevond - aan de strikte kant of aan de vrijere kant.⁵⁶

De Boer ging in 1964 politicologie studeren in Amsterdam aan de Vrije Universiteit. “(GPV-kamerlid) Jongeling was een soort voorbeeld voor mij. De wijze waarop hij de actualiteit in verband bracht met de Bijbel dat vond ik hartstikke boeiend.”⁵⁷ De hoek van journalistiek en politiek trok hem erg aan en met zeer veel plezier deed hij zijn studie. Van de ongeveer twintig eerstejaarsstudenten, waren er vijftien lid van de ARP-jongerenpartij - De Boer was de enige met een GPV-achtergrond. Hij ging direct op kamers wonen in Amsterdam-west en werd lid van de vrijgemaakte

⁵³ Interview met dhr. A.P. de Boer door Allard Amelink, 28 mei 2009 te Nijkerk.

⁵⁴ Amelink, *De Gereformeerden*, 201.

⁵⁵ Scheps, *Interviews*, 63.

⁵⁶ *Ibidem*, 201-202.

⁵⁷ Interview met dhr. A.P. de Boer door Allard Amelink, 28 mei 2009 te Nijkerk.

Vereniging van Gereformeerde Studenten te Amsterdam (VGSA). Hoewel de ontgroeningspraktijken bij andere verenigingen vele malen erger waren - “veel van mijn collega-studenten zaten met kale koppen in de collegebanken”⁵⁸ -, ervoer De Boer zijn groentijd toch ook als zwaar. De eerste drie jaar was hij een redelijk actief lid, zowel op de vereniging als binnen zijn dispuut. Er werd gesproken over maatschappelijke thema’s, maar bijbelstudies kwamen niet aan bod.

Op de VGSA kwam De Boer voor het eerst in aanraking met mensen die zich afzetten tegen de vrijgemaakte kerk of zelfs ook het christelijk geloof. Voor de meesten werd het van huis uit vanzelfsprekend geacht dat zij lid zouden worden van de vrijgemaakte vereniging en dat leidde bij sommigen tot weerstand. “Ik heb daar, met name jongens, van kerk en geloof helemaal zien afhaken.”⁵⁹ Mede daarom heeft hij de tijd niet als uiterst positief ervaren. “Er was geen klimaat waarin God centraal stond.”⁶⁰ De Boer heeft in die periode ook zelf getwijfeld aan het christelijk geloof. “Waarom zouden wij wel gelijk hebben en die anderen niet?”⁶¹ De boeken van Jan Buskes - hervormd predikant, lid van de Partij van de Arbeid en een van de voorvechters van de Doorbraak - waren voor het hervinden van zijn geloof hierin van essentiële waarde. De Boer werd hier enorm door gepakt: “Hij was een voluit christen die voluit in de wereld stond. Om de een of andere reden dacht ik: als die man kan geloven, kan ik het ook.”⁶²

Binnen de vereniging liep ook de breuklijn die er in de vrijgemaakte kerken was, tussen de harde en zachte lijn. Wat in de jeugd van De Boer nog grotendeels onder het oppervlakte was gebleven, kwam in die jaren naar boven. ‘Het Reformatiemannetje’ was zijn bijnaam, omdat hij niet het progressievere *Opbouw* las, maar *De Reformatie*, het veel orthodoxere blad van Schilder. Hij had tot die tijd nauwelijks kennisgenomen van deze andere beweging. “Doordat ik daar vrijgemaakten tegenkwam die minder strak waren, bredere opvattingen hadden, ontdekte ik dat er nog een ander deel van de kerk was die ik niet kende.”⁶³ In die jaren speelde ook de discussie of ook niet-vrijgemaakten lid mochten worden van de vereniging, wat uiteindelijk in 1969 bewerkstelligd is.

⁵⁸ Interview met dhr. A.P. de Boer door Allard Amelink, 28 mei 2009 te Nijkerk.

⁵⁹ Ibidem.

⁶⁰ Ibidem.

⁶¹ Ibidem.

⁶² Ibidem.

⁶³ Ibidem.

Van de revolutionaire jaren zestig merkte De Boer zeer weinig. Op de VU kwamen wel steeds meer studenten die lid waren van het CPN. In 1969 werd het Provisorium van de universiteit bezet, maar toen was De Boer redelijk afgezwaaid als actief student. “Het is allemaal totaal langs me heen gegaan.”⁶⁴ Hij kan zich nog wel herinneren dat bij het jubileum in 1966 enkele leden een brochure uitgaven onder de titel ‘Voor vrede vrijgemaakt’. In die brochure werden allerlei actuele thema’s, zoals de Derde Wereld, op een vrij radicale manier aan de orde gesteld. Bij deze groep leden was er duidelijk een samenkomen van het enerzijds losmaken van de vrijgemaakte achtergrond en de ontwikkelingen in de stad. “Het was ook vooral deze groep waarvan een groot gedeelte later het geloof vaarwel zei.”⁶⁵

In 1967 kwam het in de Vrijgemaakte Kerk tot een breuk tussen de aanhangers van de harde en zachtere lijn. Ds. A van der Ziel uit Groningen wilde zijn contacten met de synodaal-gereformeerden niet verbreken en werd om die reden geschorst. In 1966 betuigden achttien vrijgemaakte dominees en enkele kerkleden in een Open Brief - niet toevallig op 31 oktober, Hervormingsdag - hun steun aan Van der Ziel. Zij verzetten zich tegen het ‘vrijmakingsgeloof’, want “een christen moet nooit zijn vertrouwen stellen op beschouwingen, welke dan ook”, aldus een dominee uit Langerak.⁶⁶ Op een breuk met de Vrijgemaakte Kerk stuurden zij echter nooit aan:

Niet, dat wij geen goed vertrouwen op onze Heer Jezus Christus hebben met betrekking tot de daad der vrijmaking die wij in 1944 stelden in gehoorzaamheid aan Zijn geboden. Wij erkennen ook, dat deze gehoorzaamheid door de Heilige Geest is gewerkt, Die ons de ongerechtigheid in het kerkelijk handelen van toen deed zien en kracht gaf om ermee te breken.⁶⁷

Wat begon als steunbetuiging en vermaning ten aanzien van de gang van zaken in de kerk, leidde tot een nieuwe kerkscheuring. Een deel van de Vrijgemaakte Kerk

⁶⁴ Interview met dhr. A.P. de Boer door Allard Amelink, 28 mei 2009 te Nijkerk.

⁶⁵ Ibidem.

⁶⁶ Scheps, *Interviews*, 71, 73.

⁶⁷ A.H. Algra, H. Amelink et al. *Open brief aan de 'Tehuis-Gemeente' in Groningen*, 31 oktober 1966.

raakte “buiten verband” omdat het niet instemde met de door de vrijgemaakte synode uitgezette kerkelijk koers.

De kerk van De Boer in Amsterdam-West behoorde ook tot de vrijere stroming, wat hem verder aan het denken zette over de positie van de vrijgemaakte kerk. In enkele brieven die hij samen met zijn vrouw Ineke (met wie hij in 1969 trouwde) schreef, bekritiseerde hij zijn kerk in Rotterdam over de, zijns inziens, kwalijke wijze waarop de kerk achter de synode aan liep. De Boer ervoer 1967 en 1969, waarin enkele kerken buiten verband gingen of gezet werden, als verschrikkelijke jaren. “Dat trouwe kinderen van God, kerken waar het evangelie trouw wordt gepredikt - maar die als het gaat om de belijdenissen niet zeggen dat alles evenveel waarde heeft, die vonden dat je prima met andere christenen kon samenwerken op allerlei terreinen - dat die eruit gegooid worden. Ik zei toen al: wij doen nu precies hetzelfde als bij de Vrijmaking. Wij zijn als Nederlands-Gereformeerden (de latere naam van de ‘buitenverbanders’ - AA) eigenlijk dubbel vrijgemaakt.”⁶⁸

De Boer en zijn vrouw bleven nog relatief lang vrijgemaakt. Zij zaten samen in een kerk in Rotterdam-centrum, waar de dominee Schriftgetrouw preekte en zij zo, los van het feit dat de kerkenraad in hun opvatting wat te gemakkelijk achter de synode aanliep, geen reden hadden om de kerk te verlaten. Pas toen zij in 1972 verhuisden naar Garderen, en later Nijkerk, op de Veluwe gingen zij kerken bij de buitenverbanders in Voorthuizen.

Geloven is in die tijd voor De Boer een minder gesloten systeem geworden: “Op heel veel vragen heb ik geen antwoord.”⁶⁹ De vrijgemaakte kerk had hem hele duidelijke patronen aangeleerd, maar onder invloed van de buitenverbanders kwam daar verandering in. “In mijn kerk in Amsterdam-West preekte een dominee en midden in zijn preek zei hij: ‘Iedereen hier in de kerk die Jezus nog niet als zijn verlosser heeft aangenomen, laat die dat vandaag nog doen.’ In de vrijgemaakte kerk had ik dat nog nooit gehoord. De Here Jezus als je verlosser aannemen? Hoezo? Je was toch gedoopt?”⁷⁰ Toch heeft hij nooit het idee gehad dat het vrijgemaakte geloof slechts een uiterlijke kwestie was. “Het ging vroeger in de preken over wie God was en wat hij van je vroeg. Maar een persoonlijke relatie

⁶⁸ Interview met dhr. A.P. de Boer door Allard Amelink, 28 mei 2009 te Nijkerk.

⁶⁹ Ibidem.

⁷⁰ Ibidem.

met Hem opbouwen, daar ging het niet over, die werd als het ware voorondersteld.(...) Mijn geloof is minder wiskundig geworden.”⁷¹

In 1966 had De Boer met wat oud-klasgenoten een jongerenafdeling van het GPV, het GPJC, opgericht in de regio Rijnmond. Zij hielden maandelijkse vergaderingen en discussieavonden. De afdeling was een buitenbeentje in de landelijke GPV, omdat ze altijd al wat opener waren dan de meeste anderen. Zo bestudeerden ze onder andere een boek van Bob Goudzwaard, hoogleraar economie aan de VU en lid van de ARP. De Boer werd actief in de landelijke GPJC en Rotterdamse kiesvereniging van de GPV. In 1971 breidde het aantal Kamerzetels voor de GPV uit van één naar twee en werden er om die reden meerdere nieuwe fractiemedewerkers aangetrokken, onder wie De Boer. Het GPV opereerde vanuit de Bijbel. “Vanuit enkele bijbelpassages werd beredeneerd dat men tegen de Verenigde Naties was of tegen Europese samenwerking en voor het behoud van de koloniën. Een manier waarvan ik nu zeg: dat is toch wel een heel erg foute toepassing geweest van bijbelteksten. Maar het basisuitgangspunt, ook in de politiek, van leven naar de regels die God in zijn Woord heeft gegeven, dat sprak en spreekt me nog steeds aan.”⁷² Het GPV was daarnaast ook voor een sterker leger en handhaving van de openbare orde. “Zeker de jaren zestig met het afnemende gezag en de drugs en eerste abortusklinieken, daar waren ze zeer tegen.”⁷³

Toen hij buiten verband ging kwam er echter een einde aan deze activiteiten. In 1973 werden alle kiesverenigingen met meerdere buitenverbanders, waaronder die van De Boer in Garderen, geroyeerd. Dit alles verliep volgens De Boer in relatief goede harmonie. Er werd niet haatdragend gedaan, het was simpelweg niet toegestaan om als niet-vrijgemaakte actief lid te zijn van het GPV. “Ik heb altijd gezegd: jongens, inhoudelijk ben ik niet veranderd. Ik ben het met jullie politiek eens, maar nu ik plotseling in een andere kerk zit, moet ik weg. Ik vond dat helemaal niet deugen.”⁷⁴ In de jaren negentig is dit grotendeels verdwenen en na de fusie met de RPF tot de ChristenUnie helemaal.

⁷¹ Interview met dhr. A.P. de Boer door Allard Amelink, 28 mei 2009 te Nijkerk.

⁷² Ibidem.

⁷³ Ibidem.

⁷⁴ Ibidem.

Is deze scheuring in de Vrijgemaakte Kerk op te vatten als een uitwerking van de ontwikkelingen van de jaren zestig? De Boer meent van niet: “Het was niet oud tegen jong, hoewel er verhoudingsgewijs veel jonge predikanten, tussen de dertig en veertig, waren het toch ook veel oude predikanten. De hele beweging rond het weekblad Opbouw ontstond in de jaren vijftig en bestond primair uit oudere dominees. De botsing tussen de opener lijn en gesloten lijn was zeker niet zwart-wit, jong tegen oud.”⁷⁵ De breuk zat er al zeer lang in, al vanaf de Vrijmaking. “Het rommelde altijd al onderhuids.”⁷⁶ Het was wel zo dat rebelleren tegen de gevestigde orde, dat hij zag binnen de VGSA, alleen kon plaatshebben dankzij het revolutionaire klimaat in die tijd. “Dat heeft er toe geleid dat relatief veel jongens en meiden buiten de kerk en buiten het geloof kwamen te staan.”⁷⁷ De jaren zestig hebben zonder twijfel een katalyserende werking gehad, maar de oorsprong van het conflict lag al veel eerder.

⁷⁵ Interview met dhr. A.P. de Boer door Allard Amelink, 28 mei 2009 te Nijkerk.

⁷⁶ Ibidem.

⁷⁷ Ibidem.

5. Verbrede horizon

Na de royering uit het GPV in 1973 moest De Boer als nog in militaire dienst. Daarna kon hij gaan werken voor de Evangelische Omroep. Hij leerde veel van alle christenen om zich heen die uit hele andere kerkelijke achtergronden kwamen. Het was een zeer divers team met mensen uit de evangelische kring en met mensen uit de Gereformeerde Bond. “Ik heb buitengewoon genoten van - wat ik heb beleefd als - zeer integere christenen, die mij kanten van het christenleven en de relatie met God hebben laten zien, die ik vanuit mijn traditie niet kende.”⁷⁸ De tendens die in was gezet met de opkomst van de buitenverbanders zette zich in het leven van De Boer voort. Op minder vragen heeft hij nu een pasklaar antwoord. Dit is gekomen door de verschillende kanten die hij nu kent van het christendom, maar ook door het leven. “Alles is wat minder vanzelfsprekend geworden, maar daarmee is het vertrouwen in God niet verminderd.”⁷⁹

De oprichting van de EO kwam voort uit onvrede over de geest van de tijd. De liberalisering op seksueel, moreel en theologisch vlak werd sterk bestreden. “Het is zeer sterk afzetten tegen geweest en daarmee heel zwart-wit.”⁸⁰ Tegelijkertijd ziet hij in veel opzichten dat de EO van toen, nu gelijk krijgt. “Als ik de verhalen nu lees over opvoeding en gezin dan denk ik dat dat is wat wij toen ongeveer zeiden. Tegen een alles-moet-kunnen moraal in.”⁸¹ Toen die eerste jaren van sterk ingaan tegen de heersende cultuur achter hen kwamen te liggen, is de EO zich gaan herbezinnen op haar positie. De EO van toen is een andere EO dan de EO nu.

De Boer zit vandaag de dag in de Raad van Toezicht van de EO en draagt daarin zorg voor de missie van de omroep (“Kort door de bocht: het goede nieuws van Gods koninkrijk bekend maken.”⁸²). Die missie wordt op zeer verschillende manieren ingevuld, aangepast aan haar tijd. “Ze moeten steeds meer gebruik maken van eigentijdse vormen en middelen. Dat zijn dingen waar ik het hartelijk mee eens ben. Of het altijd op de juiste manier gedaan wordt, daar valt dan wel

⁷⁸ Interview met dhr. A.P. de Boer door Allard Amelink, 28 mei 2009 te Nijkerk.

⁷⁹ Ibidem.

⁸⁰ Ibidem.

⁸¹ Ibidem.

⁸² Ibidem.

over te discussiëren.”⁸³ De EO is sinds haar oprichting minder naar binnengericht geworden. Door haar programmering probeert zij alle kijkers aan te spreken, in plaats van enkel de christenen. “Grosso modo vind ik die meer missionaire en meer eigentijdse benadering van de EO zeer goed.”⁸⁴

Sommige leden zijn niet blij met die koers. “Maar dat zijn op het totaal aantal leden bezien maar een kleine hoeveelheid. Het kan om verschillende redenen niet meer op de manier waarop het in de jaren zeventig ging. De tijd is anders, we gebruiken de televisie anders, de regels van de publieke omroep zijn veranderd.”⁸⁵

“Veel mensen, en misschien wel in het bijzonder de christenen, zijn zich niet bewust van het feit dat ieder mens een kind van zijn tijd is en ook ieder kind van God een kind van zijn tijd is. (...) Dat geldt ook voor de EO van toen en de EO van vandaag.”⁸⁶

⁸³ Interview met dhr. A.P. de Boer door Allard Amelink, 28 mei 2009 te Nijkerk.

⁸⁴ Ibidem.

⁸⁵ Ibidem.

⁸⁶ Ibidem.

6. Het afbrokkelende eiland

Vanaf 1944 hebben de Vrijgemaakten zich razendsnel verenigd. Constaterende dat de wereld moreel en kerkelijk in verval was, onttrok een groep zich aan de rest en probeerde ze te behouden wat ze had. Deze beweging was deels gebaseerd op bijbelse gronden en op de oprechte overtuiging dat de Kerk het bij het rechte einde had, en als enige. Deels kwam het echter ook voort uit een zoektocht naar geborgenheid, naar terugkeer naar een - veelal - geïdealiseerd verleden. “In dat hele idee van verval en dat zij de enige juiste waren, daar zat ook veel romantiek in.”⁸⁷ De oorlog had een traumatische werking op veel Nederlanders en in de hechte vrijgemaakte cultuur kon men veiligheid en verbondenheid vinden.⁸⁸ Tegelijkertijd was deze tendens te zien in heel Nederland, afgaande op Righart:

“De materiële oorlogsschade liet zich op een slordige 25 miljard gulden ramen. En men ging er dan ook van uit dat de wederopbouw vele jaren in beslag zou nemen en velen waren er in 1945 van overtuigd dat zij de afschaffing van de voedseldistributie niet meer zouden beleven. Illustratief voor dit crisisbesef is de nostalgische lading die het begrip ‘vooroorlogs’ in die eerste naoorlogse jaren had. (...) Niet crisis, armoede en schaarste waren dus de eerste associaties die de jaren voor 1940 bij vele opriepen, maar overvloed en kwaliteit.”⁸⁹

Met de toenemende materiële welvaart verandert deze houding bij de meeste Nederlanders echter. Er wordt niet langer alleen teruggekeken, maar ook vooruitgeblikt. Door het ontstaan van een jeugdcultuur en de opkomst van de massamedia komen mensen uit verschillende zuilen en verschillende klassen met elkaar in aanraking en verandert hun wereldbeeld. Het leidde uiteindelijk tot de ontzuiling, het verdwijnen van de standenmaatschappij en veranderingen op moreel en religieus gebied.

Waarom vond dit niet plaats in de Vrijgemaakte wereld? Allereerst is er een theologische verklaring. De idee dat de eindtijd met rasse schreden naderde,

⁸⁷ Interview met dhr. A.P. de Boer door Allard Amelink, 28 mei 2009 te Nijkerk.

⁸⁸ Te Velde, *Vrijgemaakte vreemdelingen*, 160.

⁸⁹ Righart, *De eindeloze jaren zestig*, 79.

zorgde voor een radicalisering van de manier waarop de vrijgemaakten in de wereld stonden. Inderdaad, de wereld veranderde - de zuilen verdwenen, Nederland ontkerkelijkte - maar dat was juist het kwaad dat bestreden moest worden. De wereld mocht de veranderingen omarmen, maar dat was precies waar de Bijbel voor waarschuwde: “Ze zullen God lasteren, geen ontzag tonen voor hun ouders, ondankbaar zijn en niets heilig achten. (...) Het genot zullen ze meer liefhebben dan God (...) Keer je af van zulke mensen.”⁹⁰ De liberalisering in de Nederlandse samenleving leidde zodoende tot hogere muren rondom de vrijgemaakte wereld. De vrijgemaakten sloten zich niet af ondanks, maar juist dankzij de verzuiling. Tekenend is het feit dat het GPV een burcht koos als symbool op zijn verkiezingsaffiches.

De tweede reden voor het succes van de vrijgemaakte wereld ligt in de wonderbaarlijk effectieve manier waarop de vrijgemaakten hun wereld inrichtten. Het grote talent om te organiseren, dat duidelijk uit de gereformeerde traditie van Abraham Kuyper stamt, zorgde ervoor dat er nauwelijks contact meer nodig was met niet-vrijgemaakten. Hierdoor ontstond een wereld die enkel vrijgemaakt dacht. Kinderen en jongeren kregen het vrijgemaakte nieuws te horen op school, de jeugdvereniging en catechisatie; volwassenen door middel van het Gereformeerd Gezinsblad en de Kerk. Het feit dat er nauwelijks drang tot bekering van niet-vrijgemaakten was, is tekenend hiervoor. Ook de grootte van de Vrijgemaakte Kerk speelde hierin een belangrijke rol - door de relatief kleine omvang werd het wij-versus-zij-gevoel alleen maar versterkt. Zoals De Boer veelvuldig aangaf, zorgde deze gesloten wereld ervoor dat het vanzelfsprekend werd dat je vrijgemaakt was: “De gedachte alleen al dat mensen er anders over denken, dat vond ik echt bizar.”⁹¹

In plaats van een zuil in een wereld met allerlei andere zuilen, was de Vrijgemaakte Kerk een bolwerk in een wereld die steeds verder uit elkaar leek te vallen. Zo werd er een vrijgemaakt eiland gecreëerd in een grote boze zee van dwaalleraren en moreel verval. Het was op het eiland, of erbuiten: een tussenweg bestond niet.

⁹⁰ 2 Timoteüs 3: 2-5

⁹¹ Interview met dhr. A.P. de Boer door Allard Amelink, 28 mei 2009 te Nijkerk.

Toch was de situatie niet zo zwart-wit als veel vrijgemaakten wilden doen voorkomen. Al vanaf de Vrijmaking was er interne verdeeldheid en deze stromingen begonnen steeds verder van elkaar te vervreemden. De Vrijmaking was een reactie op een synode die een dogma wilde doordrukken zonder dat daar consensus over bestond binnen de Gereformeerde Kerk, maar daarna begon die reactie wel erg te radicaliseren, meende een deel van de vrijgemaakten. Deze spanningen komen aan de oppervlakte in de jaren zestig en vinden uiteindelijk hun climax in 1967 en 1969 als enkele tientallen kerken zich losmaken. De Boer maakte deze spanningen zelf mee bij de VGSA en in het GPV.

Maar ook dit conflict speelde zich voornamelijk af binnen de Vrijgemaakte Kerk. De opstellers van de Open Brief wilden niet breken met de Vrijmaking, maar slechts terechtwijzen wat volgens hen niet goed ging. Ze waren tegen de afgezonderde, exclusivistische positie van de Vrijgemaakte Kerk, maar wilden wel trouw blijven. Echter, ook voor deze beweging gold dat het een keuze was tussen op het eiland blijven of niet op het eiland.

De veranderingen in de wereld in de jaren zestig lijken dus grotendeels voorbij te gaan aan de vrijgemaakte wereld. Op de VGSA waren wel studenten die rebelleerden, zich afzetten tegen hun achtergrond of hun geloof kwijtraakten, maar een weerslag op de VGSA en de Vrijgemaakte Kerk leek het niet te hebben. Midden jaren zestig stelde de vereniging zich open voor niet-vrijgemaakte leden. Eind jaren zeventig werd de naam veranderd naar VCSA (Vereniging van Christelijke Studenten te Amsterdam) en mochten ook niet-gereformeerden lid worden.⁹² Dit moet echter vooral gezien worden als een reactie op de interne verdeeldheid, in plaats van een gevolg van invloeden van buiten. Binnen de Kerk is er geen afname zichtbaar van de striktheid van de doctrines en geen terugloop van het ledenaantal.⁹³ De jaren zestig lijken dus vooral in de periferie hun invloed te hebben gehad - ontkerkelijking en secularisatie van een deel van de kerkleden - maar hebben nauwelijks weten door te dringen tot de kern van de Kerk.

⁹² Hans Bax, Fredy Buist et al (red.), *Christelijke organisaties in discussie, een bijdrage* (Den Haag, 1979) 5.

⁹³ A. van den Enden, *De vanzelfsprekendheid voorbij. Gereformeerde scholen: concentratie, keuzes, kansen* (Rotterdam 2006), 37.

De Boer zelf kijkt zonder wroeging terug op die tijd. “Ik heb met vrijgemaakt-zijn nooit iemand pijn gedaan. Ik wist niet beter, dan dat de Vrijgemaakte Kerk dé kerk was.”⁹⁴ Nu is er veel veranderd, ook in de Vrijgemaakte Kerk. Inmiddels wordt er niet meer zo zwaar getild aan de ‘Ware Kerk-doctrine’ en is er meer ruimte voor diversiteit tussen de verschillende gemeenten. Dat niet iedereen gelukkig was met deze openheid blijkt uit de Nieuwe Vrijmaking van 2003. Deze vrijgemaakten waren het niet eens met de koers van de kerk, omdat zij niet langer Bijbelgetrouw het Evangelie predikten. De stroming heeft nu de naam Gereformeerde Kerken in Nederland (hersteld) aangenomen.

De Vrijmaking was een beweging tegen de richting van de wereld in. In een poging de veranderingen in de wereld het hoofd te bieden, sloten de Vrijgemaakte Kerken zich af van de rest. Het kan gezien worden als een van de laatste stuiptrekkingen van het verzuilde Nederland. Er was sinds de jaren zestig geen sociale klasse meer te vinden, die haar verbondenheid vond in een kerkgenootschap, behalve de vrijgemaakten. Door een oprecht geloof in de juistheid van hun prediking en een groot vermogen om zich te verenigen, heeft de Kerk het nog min of meer uitgehouden tot in de jaren negentig. Toen echter kreeg de moderniteit ook grip op de Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt).

De christelijke kerk is zo haar oude, verzuilde vorm definitief kwijtgeraakt. Niet langer is het voor kinderen uit een christelijk gezin vanzelfsprekend om het geloof te behouden. Niet langer is het vanzelfsprekend om als christen op een christelijke politieke partij te stemmen of enkel christelijke media te volgen. De individualisering van de samenleving heeft ervoor gezorgd dat de oude invulling van het geloof voor het grootste gedeelte van Nederland achterhaald is geworden. De kerk moet in de komende eeuw nieuwe vormen vinden om het geloof weer actueel en aansprekend te maken en zij probeert dat dan ook op verschillende manieren, net zoals de Evangelische Omroep dat vandaag de dag probeert. Want het geloof is niet overbodig geworden, aldus De Boer: “Ik geloof er niks van dat het een soort automatisch, deterministische beweging is van: ‘het gaat onweerstaanbaar die kant

⁹⁴ Interview met dhr. A.P. de Boer door Allard Amelink, 28 mei 2009 te Nijkerk.

(van secularisering - AA) op.’ Ik bedoel: de terugkeer van religie in de Nederlandse samenleving. Wie had dat twintig jaar geleden verwacht?”⁹⁵

“Ooit zullen we terugkijken, als Jezus terug is gekomen, en dan zullen we ons nog verbazen hoe de dingen in dat perspectief gegaan zijn.”⁹⁶

⁹⁵ Interview met dhr. A.P. de Boer door Allard Amelink, 28 mei 2009 te Nijkerk.

⁹⁶ Ibidem.

7. Literatuurlijst

- Aerts, R., *Land van kleine gebaren. Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990* (Nijmegen 2007).
- Algra, A.H., Amelink, H. et al. *Open brief aan de 'Tehuis-Gemeente' in Groningen*, 31 oktober 1966.
- Amelink, A., *De Gereformeerden* (Amsterdam 2001).
- Bax, H., Buist, F., et al (red.), *Christelijke organisaties in discussie, een bijdrage* (Den Haag, 1979).
- Bruijn, J. de en Harinck G. (red) *Geen duimbreed! Faceten van het leven en werk van Prof. dr. K. Schilder* (Amsterdam 1990).
- Deddens, D. en te Velde, M.(red.), *Vrijmaking - Wederkeer. Vijftig jaar Vrijmaking in beeld gebracht* (Barneveld 1994).
- Enden, A. van den, *De vanzelfsprekendheid voorbij. Gereformeerde scholen: concentratie, keuzes, kansen* (Rotterdam 2006).
- Fraanje, C., Zinkstok J. et al (red.), *Heen is de tijd.... Vijfenenvijftig jaar vereniging V.G.S.A. - V.C.S.A.* (Amsterdam 2002).
- Hague, R. en Harrop, M., *Comparative Government and Politics* (Hampshire 2007).
- Righart, H., *De eindeloze jaren zestig. Geschiedenis van een generatieconflict* (Amsterdam 2005).
- Rooy, P. de, *Republiek van rivaliteiten. Nederland sinds 1813* (Amsterdam 2005).
- Scheps, N., *Interviews over 25 jaar Vrijmaking* (Kampen 1970).
- Staalduine, Th.J.S. van, *Om de lijn der Afscheiding. Prof. dr. G.M. den Hartogh en de Vrijmaking van 144* (Heerenveen 2004).
- Velde, M. te en Werkman, H., *Vrijgemaakte vreemdelingen. Visies uit de vroege jaren van het gereformeerd-vrijgemaakte leven (1944-1960) op kerk, staat, maatschappij, cultuur, gezin* (Barneveld 2007).
- <http://www.parlement.com/9291000/modulesf/g3jfc1fb>

- Nederlandse Geloofsbelijdenis, *Artikel 29. Van het onderscheid en de merktekenen der ware en valse kerk,*

<http://www.hersteldhervormdekerk.nl/vast/nhg.htm#29>.

- Alle Bijbelteksten komen uit de Nieuwe Bijbelvertaling van 2004.